

Μέρος Β'

Αντικείμενο της επιστήμης της Νεοελληνικής Φιλολογίας

[Μάθημα 4^ο]

3. Πότε-Που εντοπίζεται
----

*Πότε αρχίζει η νεοελληνική λογοτεχνία: γλωσσικά και ευρύτερα ιστορικά και πολιτισμικά κριτήρια]

[Παραδείγματα]

1. «Η αναμφισβήτητη γενική γλωσσική ομοιότητα <των μεσαιωνικών και νέων ελληνικών> δεν πρέπει όμως να μας ωθήσει στην υπερβολή και να μας κάμει να ξεχάσουμε τις διαφορές και τις ιστορικές συνθήκες που ξεχωρίζουν δύο περιόδους της γλώσσας και της λογοτεχνίας μας, τα μεσαιωνικά και τα νέα ελληνικά. Από την ίδια την άποψη της γλώσσας, της τόσο όμοιας, που φέρνει τόσο κοντά τον *Αρμούρη* και τον *Ακρίτη* προς το νεοελληνικό δημοτικό τραγούδι, οι διαφορές είναι απαραγνώριστες, και εννοούμε φυσικά τα ζωντανά στοιχεία, όχι τα αρχαϊστικά και λόγια. Μεσαιωνικά *ένι* και *έναι*, νεοελληνικό *είναι*. Μεσαιωνικοί τύποι του ποιώ (*έποικα*, *ποιίσω*), νεοελληνικό *κάνω*. Μεσαιωνικά *ίτις* και *έτις*, νεοελληνικό *έτσι*[...].

Σημαντική απόσταση ανάμεσα στα μεσαιωνικά και στα νέα ελληνικά δημιουργεί και το ότι τα πρώτα αντιστοιχούν σε μια άλλη ιστορική περίοδο, σε διαφορετικές κοινωνικές καταστάσεις που τα διαποτίζουν με διαφορετικό ήθος. Δεν μπορούμε, αν έχουμε αίσθηση της ιστορικής πραγματικότητας, να λέμε «νεοελληνικά κείμενα» τον *Αρμούρη* και τον *Ακρίτη* με τις εντονότερες αναμνήσεις των αραβικών επιδρομών στη «Ρωμανία», και με την ηρωοποίηση ιστορικών προσώπων της βυζαντινής Μικράς Ασίας, ή τον *Σπανέα*, στον οποίο βρίσκεται άθικτη ολόκληρη η νοοτροπία της βυζαντινής αυτοκρατορικής αυλής. Η πτωχοπροδρομική σάτιρα, αργότερα οι μύθοι των ζώων με τις αιχμές κατά ευγενών και μοναχών, τα ιπποτικά μυθιστορήματα, είναι κείμενα σαφώς μεσαιωνικά. Ακόμη και αν η γλώσσα συνέπιπτε με τη νεώτερη (πράγμα που δεν συμβαίνει), δεν θα μπορούσαν να χαρακτηρισθούν νεοελληνικά μόνο βάσει της γλώσσας. Για το σωστό χαρακτηρισμό του συνόλου πρέπει να ληφθούν υπ'όψη και άλλες παράμετροι, ιστορικές και γραμματολογικές[...].

Ο τρίτος λόγος που με κάνει να αμφιβάλλω αν μπορεί η γλώσσα και η λογοτεχνία από τον 12ο ως τον 15ο αιώνα να θεωρηθεί νεοελληνική ή πρωτονεοελληνική, προέρχεται από τις δυτικές αντιστοιχίες[...]. Στην Ιταλία ο 12ος-13ος αιώνας ανήκει στο «italiano antico», και στον 14ο, ο Dante, παρά το ότι η γλώσσα του είναι τόσο όμοια με τα νεότερα ιταλικά και το ύφος του νέο, όχι μεσαιωνικό, ωστόσο δεν παύει να ανήκει, λόγω του όλου πνευματικού οικοδομήματός του, στους μέσους χρόνους[...].

Η υστεροβυζαντινή περίοδος τελειώνει το 1453. Ωστόσο βυζαντινές και δυτικές μεσαιωνικές δομές σκέψης και έκφρασης επιβιώνουν για αρκετές δεκαετίες σε μια μεταβατική φάση. Οι θρήνοι για την Πόλη, το «όραμα του θανάτου» στιον *Απόκοπο* του Μπεργαδή[...], όλα δείχνουν τη μεσαιωνική επιβίωση. Μόνο στο πρώτο μισό του 16ου αιώνα έχουμε στην Κύπρο με τον πετραρχισμό, για πρώτη φορά μια

ποίηση σαφώς αναγεννησιακή και γλωσσικά νεοελληνική σε ιδιωματική μορφή. Η ανανέωση πραγματοποιείται με μεγαλύτερη ευρύτητα στην Κρήτη στα τέλη του 16ου και στις αρχές του 17ου αιώνα. Με την εισαγωγή του θεάτρου και τη ριζική αναπροσαρμογή του έμμετρου ερωτικού μυθιστορήματος, στον *Ερωτόκριτο*, παρουσιάζεται ένα νέο πνεύμα και μια νέα αντίληψη της αφήγησης και του λόγου. Το θρησκευτικό στοιχείο υποχωρεί και η έκφραση οργανώνεται διαφορετικά[...]

Στυλ. Αλεξίου, «Η ορολογία των περιόδων της λογοτεχνίας μας»: *Αρχές της νεοελληνικής λογοτεχνίας/Origini della letteratura neograeca. Πρακτικά του Δεύτερου Διεθνούς Συνεδρίου Neograeca Medii Aevi* (Βενετία, 7-10/11/1991), (επιμ.: Ν. Μ. Παναγιωτάκης), τ. Α', Βενετία, 1993, 54-60· τα παραθέματα: 55-57 και 59-60.

2. «Φαντάζομαι πως κανείς μας δεν έχει αντίρρηση να διαχωρίσουμε χοντρικά (ου μην αλλά και Ευρωπαϊκά), επίσης στην περίπτωση της Ελληνικής Λογοτεχνίας, την Μεσαιωνική από την Νεότερη, με κριτήριο όχι πια δημοτικιστικό ή κάπως ασφαλέστερα μορφολογικό –όπως εθεωρούσαμε, σε πιο ανύποπτα χρόνια, την ομοιοκαταληξία[...].

Η πρακτική λύση του προβλήματος, από την δική μου σκοπιά, συνοψιζόταν στην εύρεση ενός τουλάχιστον έργου, από τα λεγόμενα μεταβατικά, που να επιτρέπει μια σχετικώς αντικειμενικήν οριοθέτηση[...]: γύρεψα το πρωιμότερο έντυπο της νεότερης λογοτεχνίας μας.

Έτσι, φυσικά, εντοπίστηκα στην πρώτη έκδοση του *Απόκοπου*, του οποίου, άλλωστε, όπως έγραψα, «σημαδιακά, η δράση τελείται στο ονειρικό μεταίχμιο δύο κόσμων, των ζωντανών και των νεκρών, με φανερήν αναγεννησιακή προτίμηση για τις εφήμερες χαρές της επίγειας ζωής». Θα μπορούσα να είχα προσθέσει, επί το λυρικότερον, ότι βλέπω τον *Απόκοπο* σαν ένα μεσαιωνικό κουκούλι, αλαφρωμένο από κάθε εκκλησιαστικό βάρος, που από μέσα του αναδύεται η χρυσαλλίδα της Αναγέννησης. Εξ άλλου, ελάχιστοι πια, νομίζω, αμφισβητούν πως πρόκειται για έργο συνειδητά συνθεμένο σε αντίδραση προς την καθιερωμένη μεσαιωνική παράδοση»

Γ. Π. Σαββίδης, «Πότε άραγες αρχίζει η νεοελληνική λογοτεχνία;»: *Αρχές της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, 37-41· τα παραθέματα: 38-39.

3. «Ωστε το πρόβλημα που εκδηλώνεται στη διπλή γλωσσική μας παράδοση είναι σύνθετο, δεν είναι στενά γλωσσικό (ζήτημα μορφολογίας, σύνταξης, σημασιολογίας), αλλά ευρύτατα πολιτισμικό[...].

Τα παραπάνω <παραδείγματα κειμένων> δίνουν ένα μέτρο της δυσκολίας που αντιμετωπίζουμε στη χάραξη των ορίων μεταξύ *βυζαντινού* και *νεοελληνικού*. Ο μετασχηματισμός προχωρεί αργά, σταδιακά σε διάρκεια αιώνων, από τον 9ο αι. περίπου έως τον 18ον. Δεν εμφανίζονται όλα τα νεωτερικά στοιχεία ταυτόχρονα ούτε σε όλες τις ειδολογικές κατηγορίες. Κάθε είδος εξελίσσεται με τους δικούς του ρυθμούς, ο βαθμός «αυτοσυντήρησης» του οικείου συστήματος ποικίλλει. Επομένως είναι παρακινδυνευμένο να επιχειρήσουμε τη χάραξη καθολικών χρονικών ορίων ανάμεσα στη βυζαντινή και στη νεοελληνική πολιτισμική φάση (αρχές 16ου αι. λ.χ., 17ος, 18ος). Σκοπιμότερο θα ήταν να ανιχνεύσουμε τα συστήματα αξιών σε συγκεκριμένα κείμενα, με γνώμονα το πεδίο που οριοθετείται από ένα σημασιακό φαινόμενο: τη *λαϊκότροπη μεταβυζαντινή παραγωγή*, όπου πραγματώνεται η οικειοποίηση του γλωσσικού (αλλά, σε διάφορους βαθμούς, και του πολιτισμικού) κώδικα της *λαϊκής ποίησης*, από *λόγιους* (ή ημιλόγιους) συγγραφείς[...].

Σήμερα θα υποστηρίξουμε, συνοψίζοντας εν μέρει κατακτημένη γνώση, ότι μια ανάλογη τροπή από το βυζαντινό στο νεοελληνικό πνεύμα –ως προς τις διχοτομίες

υλικό/πνευματικό, φυσικό/μεταφυσικό αυτή τη φορά- πραγματώνεται με τον *Απόκοπο* του Μπεργαδή. Είναι γνωστό ότι στη μεσαιωνική παράδοση (ανατολική και δυτική) ο συνδυασμός του ονείρου με την κατάβαση στον Κάτω κόσμο χρησιμοποιήθηκε σε ποιήματα με αποκαλυπτικό. Εσχατολογικό και ηθικοδιδασκτικό χαρακτήρα[...].

Στον *Απόκοπο* αντίθετα, μολονότι θεματικά ανήκει στην ίδια παράδοση, ανατρέπονται και αντιστρέφονται οι παραδοσιακές σημασιοδοτήσεις, με μια διολίσθηση του σημασιακού βάρους από τα ηθικοδιδασκτικά στερεότυπα στον αντίθετο πόλο.

Έτσι, η παροδικότητα της ζωής χρησιμεύει για να τονιστεί με έμφαση η μοναδικότητά της και ν' αναδειχτούν οι ανεπανάληπτες αξίες της[...].

Ο μετασχηματισμός λοιπόν από το βυζαντινό στο νεοελληνικό ολοκληρώνεται εδώ με την πλήρη επικράτηση των σημασιακών κωδίκων του δημοτικού τραγουδιού (του μοιρολογιού και των τραγουδιών του Χάρου), που μεταστρέφουν το θρήνο και το πένθος για το θάνατο σε διθυραμβικό ύμνο για τη ζωή»

Ερατ. Γ. Καψωμένος, «Από τη βυζαντινή στη νεοελληνική πολιτισμική φάση. Αξιολογικά πρότυπα στα λαϊκότροπα μεταβυζαντινά κείμενα»: *Αρχές της νεοελληνικής λογοτεχνίας*, 61-73· τα παραθέματα: 61, 67-69 και 72.

«[...]»

Και εκεί, όπου κατήντησα, στον σκοτεινόν τον τόπον,
 όχλον μ'εφάνην κ' ήκουσα και ταραχήν ανθρώπων,
 δια το 'μπα μου να μάχονται, δια μένα να λαλούσι
 και δόθη λόγος μέσα τους να πέψουσιν να δούσιν
 τις εις τον Άδην έσωσεν, τις ταραχήν εποίκεν
 και τις την πόρταν ήνοιξε δίχως βουλήν κ' εμπήκεν.
 Και δύο μ'εφάνην κ' ήλθασι μαύροι και αραχνιασμένοι,
 ως νέων σκιά και χαραγή, μυριοθορυβουμένοι.
 Κλιτά μ' εχαιρετήσασιν, ήμερα μ' εσυντύχαν
 κ' εγώ εκ του φόβου επάρθηκα, τι αποκριθήν ουκ είχα.
 Λέγουν μου: «Πόθεν και από πού; Τίς είσαι; Τί γυρεύεις;
 Και δίχως πρόβodon edώ στο σκότος πώς οδεύεις;

[...]

Ειπέ μας αν κρατεί ουρανός και αν στέκει ο κόσμος τώρα·

[...]

Είμαι λιβάδια δροσερά, φυσά γλυκός αέρας,
 λάμπουσιν τ' άστρη τ' ουρανού και αυγερινός αστέρας;

[...]

Γίνονται γάμοι και χαρές, παράταξες και σκόλες;
 Φιλοτιμούνται οι λυγερές τάχα και χαίροντ' όλες;
 Στον κόσμο, τον edιάβαινες, στες χώρες τες επέρνας,
 οι ζωντανοί, οπού χαίρονται, αν μας θυμούντ' ειπέ μας·

[...]

Και εις πάσαν λόγον έκλαιγαν, εις πάσα δυο στενάζαν:
 «Σκόρπισε χώμαν άλαλον· άνοιξε γης, εκράζαν·
 κ' οι πόρτες του Άδου ας χαλαστούν και ας πέσουν οι κατήνες,
 να έμπη το δρόσος τ' ουρανού, να μπουν του ηλιού οι ακτίνες.

Να ιδή ο εις τον άλλον μας, λίγη φωτιά ας προβάλη,
 αν έχου οι νέοι την όψιν τους και οι λυγερές τα κάλλη

[...]

Και αναστενάξαν κ' είπασιν οκάτι καταλόγιν,
 αθιβολήν πολύθλιβον κ' έμοιαζε μοιρολόγιν.
 Άκουσε τι εν το λέγασιν και τι 'ν το τραγουδούσαν
 και πως, όσον το λέγασιν, δακρύων ουκ εφορούσαν:
 «Χριστέ, να ράγην το πλακί, να σκόρπισεν το χώμα,
 να γέρθημαν οι ταπεινοί από τ' ανήλιον στρώμα!

Να διάγειρεν η όψη μας, να στράφη η ηλικία μας,
 να λάλησεν η γλώσσα μας, ν' ακούσθην η ομιλία μας!

[...]

11.

«Κοιμώντα μου φανίστην να βιγλίσω
εκείνην απού πήρεν την καρδιάμ μου,
με θάρρος να μου στρέψη την υγείαμ μου
κι εγώ να ‘λπίζω μέσα μου να ζήσω»

αμμέ, με δίχως περισσά ν’ αργήσω,
ξυπνώντα ποίκα στρέμμα στην κυράμ μου·
εδίπλασα ξανά την καματιάμ μου
και πάλε πεθυμώ να ξεψυχήσω.

Μμάτια μου, αφόν κοιμώντα μου διδείτε
το’ θελα να θωρούσετε αννοιμένα,
τον κόσμον πιον γι’ αγάπημ μου μεδ δήτε.

Μμάτια μου, αφόν βιγλάτε κοιμισμένα
κείνον που θέλω πάντα να θωρήτε,
μείνετε μέραν νύχταν καμμιμένα»

12.

«Το δεν ετόλμησα ποτέ οξυπνά μου
να δω, ‘δε να νοιαστώ στον εμαυτόν μου,
είδα κοιμώντας, δίχως τ’ αστρικόν μου
να ξεύρη, κι ήτον τίτοια η πεθυμιά μου,

‘ς λογήν κι όπου να δη τωρά η θωριά μου
βιγλώ την θείσσάμ μου στο πλευρόν μου,
πως μ’ αθθυμίζει πάντα το καλόν μου
κι εγώ την συγχωρώ ‘πε τα λαμπρά μου.

Ω Πόθε, που μας παίζεις με το θάρρος,
γοιον έδειξες τίτοιαν θωριάν στο δείμ μου
νά ‘χες μ’ αφήσειν πάντα κοιμισμένο!

‘Η αν μέλλη τίτοιον δειν ευλογημένον
να ‘βρω ‘φότις τελειώσω την ζωήν μου,
ρισε να’ ρτη βουργά σ’ εμέν ο Χάρος».

«[...]»

Μια νύκτα, μια βαθειάν αυγή ο γάμον εμιλούσα
και τότες όνειρο βαρύ είδεν η Αρετούσα.

Εφάνιστή τση να θωρή νέφαλο βουρκωμένο,
και μ' αστραπές και με βροντές καιρό ανακατωμένο.

Σα να 'το μεσοπέλαγα εις τ' όνειρο τση εφάνη,
σ' ένα καράβι μοναχή και το τιμόνι πιάνει

κι αντριεύετο να βοηθηθή κ' εκείνη δεν εμπόρει
και τον πνιμό της φανερά στον ύπνο της εθώρει.

Κ' εφάνιστή τση κι ο γιαλός εις ποταμός εγίνη,
πέτρες, χαράκια και δεντρά σύρνει την ώρα κείνη.

Κι ώρες το κύμα τη βουλά κι ώρες τη φανερώνει
κι ως τα βυζά τση ο ποταμός και παραπάνω σιώνει.

Το ξύλο που 'τον στο γιαλό εβούλησεν ομπρός τση,
πως κιντυνεύγει μοναχή τσ' εφάνη στ' όνειρό τση

και σκοτεινιάζει ο ουρανός, δεν ξεύρει που να δώσει
και κλαίγοντας παρακαλεί, κοιμώντας, να γλυτώση,

όντας θωρεί πως ήλαψε στου ποταμού την πλάτη
μια λαμπυρότατη φωτιά κι άνθρωπος την εκράτει

φωνιάζει της «μη φοβηθής» κ' εσίμωσε κοντά της
κι από τη χέρα πιάνει τη, σύρνει τη και βοηθά της.

Πάει τη σ' ανάβαθα νερά κι απόκει την αφήνει
κ' εχάθηκε σαν την ασκιά, δεν είδε ίντα να γίνη.

Κ' εκεί που πρώτα ο ποταμός ως τα βυζά τη χώνει
ήφταξεν εις τα γόνατα κι όσο και χαμηλώνει,

μα εφάινετό τση κ' ήστεκε, δε θε να πορπατήξη,
δεν ξεύροντας το ζάλο της εις ποια μερά να ρίξη,

μην πα να βρη βαθιά νερά και κιντυνέψη πάλι

κι ως την αυγή παιδεύγεται με τ' όνειρου τη ζάλη·
κ' εφώνιαζε στον ύπνο της κιανείς να της βοηθήξη,

μην τήνε πάρη ο ποταμός, το κύμα μην την πνίξη

[...]»